

PAVEL KELEMEN

Horní Benešov

Duch svatý v synoptických evangeliích

V synoptických evangeliích jakoby se projevy Ducha omezovaly jen na vážné situace, plné protivenství a nebezpečí, např. před soudem. (Mk 13,11). Ježíš vyznal Otce celým svým životem a podobně budou svému Pánu vydávat svědectví také jeho učedníci (Mk 13,9).

Duch svatý je velký Boží dar, jehož příchod slavnostně otevřel nové období lidské historie: věk církve. Sv. Augustin a sv. Tomáš Akvinský hovoří o Duchu svatém jako o „duši“ církve, zdroji a základu její jednoty a jejího božského života. To nám vysvětluje, proč se církev na Letnici „narodila“ Tělo Kristovo, církev, by nebylo úplně bez své duše, tzn. Ducha svatého. I když církev vytvořil Kristus svou veřejnou službou a vykopením skrze své utrpení a smrt, dokonce ještě po Ježíšově vzkříšení ůstávala církev stále za zavřenými dveřmi (Lk 24,29). Pokračujme v této analogii lidského narození a zrození církve: když sestoupil Duch svatý, vyšli Ježíšovi následovníci neohroženě z uzavření do světa. Duch svatý je posilnil, aby plnili Kristovo velké poslání získávat učedníky ze všech národů (Mt 28,19).

Duch svatý a Ježíšova služba

Vzhledem k Duchu svatému existují mezi životem církve a Ježíšovou vlastní veřejnou činností mnohé paralely. Ježíšova služba začala křtem

v Jordánu, kdy na něj sestoupil Duch (Mt 3,16; Mk 1,10). Duch svatý pomazal Ježíše jako kněze, proroka a krále (Lk 3,21–22). Právě tak veřejné působení církve začalo o Letnicích. Veden Duchem, překonal Ježíš bezprostředně po svém křtu Satanovo pokušení na poušti (Mt 4,1–11). Později prohlásil: „Jestliže vyháním démony Duchem Božím, pak už k vám přišlo Boží království“ (Mt 12,28).

Vše, co Ježíš činí, dokazuje přítomnost a působení Ducha (Lk 4,14): v něm se utkává s d'áblem (Mt 4,1), aby vysvobodil člověka z d'ábelské moci (12,28), v něm přináší chudým dobrou zvěst a slovo Boží (Lk 4, 18), v něm má přístup k Otci (Lk 10,21). Jeho zázraky, přemáhají zlo a smrt, moc pravdy v jeho slovech, jeho důvěrné spojení s Bohem jsou důkazem, že na něm spočívá Duch (Iz 61,1) a že je Mesiášem, který přináší spásu, očekávaným prorokem a milovaným služebníkem.

Projev Ducha v činnosti starozákonních charismatiků byly vždy jaksi přechodné a příležitostné. V Ježíšově případě jde o zjev stálý, trvalý. Ježíš slovo Boží nepřijímá; vším co říká, je prostě vyjadřuje: když působí nějaký div, není k tomu zapotřebí nějakých předběžných podmínek a jeho gesto působí zcela přirozeným dojmem; nedostává se mu důvěrných sdělení od Boha, protože celý jeho život se odvíjí před Bohem bezprostředně. Ježíš je naplněn Duchem jako nikdo před ním — «v neomezené míře».

Ježíšův křest

Jan Křtitel očekával Mesiáše a zároveň Ducha se vši jeho mocí: «Já vás křtím vodou k obrácení... On vás bude křtít Duchem svatým a ohněm» (Mt 3,11). Volí nejnepřístupnější ze všech tradičních symbolů, to jest oheň. Ježíš jej neodmítá, ale naplňuje obsahem, kterému ani Jan hned neporozumí. Při křtu, který od Jana přijímá, se zjevuje holubice, sestupující z otevřeného nebe a tento jednoduchý božský symbol se připojuje k symbolu vody a větru. Křest vodou tím neztrácí svou působnost, jak myslel Jan, ale proměňuje se v křest Duchem, který zjevuje, že slíbeným Mesiášem je člověk, ztracený v davu hříšníků (Lk 3,22 por. Ž 2,7). On je milovaným Synem (Mk 1,11). Zjevený Duch přitom zůstává tajemstvím: zatímco Syn jedná a nechává se křtít, zatímco Otec k němu promlouvá. Duch ani nemluví, ani nejedná — a přitom zůstává nepostradatelným v dialogu mezi Otcem a Synem. Co tedy dělá? Je jakoby prostředkem komunikace, uskutečňuje setkání Otce se Synem, sděluje Ježíšovi Otcova slova hrdosti a zaslíbení a zjevuje jeho

synovský vztah k Otci. Ve směru od Syna k Otci přichází před Otce s posvěcením milovaného Syna a s prvotinami jeho oběti.

Ježíšovo početí z Ducha svatého

Přítomnost Ducha, jak se zjevila v okamžiku křtu, má své kořeny už v počátcích Ježíšova bytí. Křest není okamžikem jeho povolání, ale veřejným prohlášením jeho mesiášské důstojnosti, jeho synovství i úlohy služebníka, ohlašovaného prorockým «hle...» (Iz 42,11; 52,13). Soudcové, proroci, králové — všichni v sobe jednoho dne pocítili přítomnost a sílu Ducha. Jan Křtitel je jím uchvácen tři měsíce před svým narozením, v Ježíšovi však Duch přebývá od samého počátku jeho existence, takže nijak neproměňuje jeho bytí, protože jeho synovství začíná od okamžiku početí. Obě evangelia, která mluví o Ježíšově dětství, zdůrazňují toto počáteční působení Ducha (Mt 1,20; Lk 1,35). Lukáš srovnává Mariino zvěstování s dřívějšími prococtvími a ukazuje, že zde jde ovíce než o ustanovení Boží v jistém okamžiku, Samson (Sd 13,5), Samuel (1 Sam 1,11) i Jan Křtitel (Lk 1,15) byli zasvěceni Bohu více či méně zřetelně a plně od okamžiku početí. Ježíš není Bohem vyvolen ani mu není zasvěcen nějakým obřadem nebo vůbec lidským rozhodnutím — je „svatý“ svým bytím jako takovým (Lk 1,35), v důsledku působení Ducha v Marii.

Et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine

Pro pochopení ústřední věty vyznání víry v celé její hloubce musíme sestoupit do pozadí Kréda, k jeho zdroji: k Písmu svatému. Vyznání víry se na tomto místě pozornějším zkoumáním ukazuje jako syntéza tří velkých biblických svědectví o Vtělení Syna: Mt 1,18–25; Lk 1,26–38; Jan 1,13–14.

a) Mt 1,18–25

Matouš píše své evangelium pro židovské a židovsko-křesťanské prostředí. Snaží se proto vrhnout světlo na kontinuitu mezi Starou a Novou smlouvou. Vnitřní vazba očekávání a naplnění se stává zároveň důkazem, že zde doopravdy jedná Bůh a že Ježíš je Bohem vyslaný Spasitel světa. Z tohoto zorného úhlu vyplývá především to, že Matouš rozvíjí příběh dětství počínaje od svatého Josefa, aby ukázal, že Ježíš je syn Davidův, zaslíbený dědic, který dává davidovské dynastii pokračování a proměňuje

ji v Boží majestát nad světem. Genealogický strom vede jakožto strom davidovský k Josefovi.

Právě proto, že Matouš chce ukázat souvztažnost zaslíbení a naplnění, vystupuje vedle postavy Josefovy Panna Maria. Zaslíbení, jež dal Bůh skrze proroka Izaiáše pochybovačnému králi Achazovi, který, ač tísněn stále bližšími nepřátelskými vojsky, nechce od Boha žádat žádné znamení, bylo ještě neodhalené a nepochopitelné. Pán „sám vám dá znamení: Hle, Panna počne a porodí syna a dá mu jméno Emanuel (Bůh s námi)” (Iz 7,14). Nikdo není schopen říci, co toto znamení mělo znamenat v dějinné chvíli krále Achaza — zda bylo dáno, v čem spočívalo. Zaslíbení jde mnohem dál. Dále zářilo nad dějinami Izraele jako hvězda naděje vedoucí pohled do budoucnosti — k ještě neznámému. Pro Matouše je zrozením Ježíše z Panny Marie závoj odstraněn: ono znamení je nyní dáno. Panna, která působením Ducha svatého jako panna rodí — ta je znamením. S touto druhou prorockou linií je nyní spojeno i nové jméno, jež jediné dává Ježíšovu jménu jeho plný význam a hloubku. Jestliže se dle Izaiášova zaslíbení bude dítě jmenovat Emanuel, pak je zároveň rozšířen rámec davidovského zaslíbení. Království tohoto dítěte překračuje to, co davidovská zaslíbení mohla dát tušit: jeho království je království samého Boha; je účastné univerzality Boží Svrchovanosti, neboť v něm Bůh sám vstoupil do dějin světa. Zvěst, která se takto projevuje ve vyprávění o Ježíšově početí a narození, se ve skutečnosti znovu objevuje jen v posledních verších evangelia. Během svého pozemského života se Ježíš cítí úzce poután k domu Izraelovu, ještě nevyslanému k národům světa. Avšak po smrti kříže, jako vzkříšený, praví: „Získejte za učedníky všechny národy. Hle, já jsem s vámi po všechny dny až do konce světa” (Mt 28,19–20). Zde se nyní ukazuje jako Bůh s námi, jehož nové království zahrnuje všechny národy, neboť Bůh je jeden a týž pro všechny. V souladu s tím mění Matouš v jednom bodě Izaiášovo slovo. Neříká již: „(panna) mu dá jméno Emmanuel”, ale „dají mu jméno Emmanuel, Bůh s námi” V tomto „oni” je předzvěst budoucího společenství věřících. Církve, která bude Ježíše vzývat tímto jménem. Vše je v Matoušově vyprávění nasměrováno ke Kristu, neboť vše je orientováno k Bohu.

b) Lk 1,26–38

Podívejme se nyní, jak popisuje Ježíšovo početí a narození Lukáš — ne proto, abychom zde vyložili tento nesmírně hutný text jako takový, nýbrž

pouze abychom uchopili jeho zvláštní přínos pro vyznání víry. Omezují se na perikopu zvěstování Ježíšova narození archandělem Gabrielem (Lk 1,26–38). Lukáš nechává v andělových slovech prosvitnout trinitárnímu tajemství a dává tak události onen teologický střed, k němuž se vztahují celé dějiny spásy i ve vyznání víry. Dítě, které bude zrozeno, se bude nazývat Syn Nejvyššího, Syn Boží; Duch svatý jako síla Nejvyššího způsobí tajemně jeho početí: tak se mluví o Synu a nepřímě o Otci a Duchu svatém. Lukáš tu užívá pro sestoupení Ducha svatého na Marii výraz „zastínit“ (Lk 1,35), Naráží tak na starozákonní vyprávění o svatém oblaku, který, když se zastavil nad stanem setkávání, naznačoval Boží přítomnost. Tak je Maria charakterizována jako nový svatý stánek, živá archa úmluvy. Její „ano“ se stává místem setkání, v němž Bůh nalézá přibýtek na zemi. Bůh, který nebydlí v domě z kamene, přebývá v tomto těle i duši daném „ano“; ten, jehož svět nemůže obsáhnout, se může zcela usídlit v jedné jediné lidské osobě. Tento motiv nového chrámu, pravé archy úmluvy, nechává Lukáš zaznít vícekrát, zvláště v andělově pozdravení Marie: „Raduj se, milostiplná! Pán s tebou“ (Lk 1,28). Je dnes již takřka jednomyslně uznáváno, že toto andělovo Lukášem předané slovo přejímá zaslíbení Sofoniáše 3,14, který se obrací na síónskou dceru a oznamuje jí Boží přibýtek v jejím středu. Tak je Maria tímto pozdravem představena jako zosobnění síónské dcery a zároveň jako místo Božího přibýtku, jako svatý stánek, nad nímž spočívá oblak Boží přítomnosti. Otcové tuto myšlenku, která pak určuje i paleokřesťanskou ikonografii, přijali za svou. Svatý Josef je naznačen rozkvetlou holí jako velekněz, jako archetyp křesťanského biskupa. Maria pak je živou církví. Na ni sestupuje Duch svatý a tak se stává novým chrámem. Josef, spravedlivý, je představován jako správce Božích tajemství, jako dozorce a strážce svatostánku, kterým je nevěsta a Logos v ní. Tak se stává obrazem biskupa, jemuž je nevěsta svěřena; není k dispozici jemu samému, ale stojí pod jeho ochranou. Vše je zde orientováno k trinitárnímu Bohu, a proto se v tajemství Marie a Církve stává zvláště zřejmým a pochopitelným jeho „spolu-bytí“ v dějinách.

Duch svatý a kříž Ježíše z Nazareta

Když pozorně zkoumáme Nový zákon, zjišťujeme, že sláva vyzařující z tváře vzkříšeného Krista (srv. 2 Kor 4,6) představuje podle svatopisců jednoznačný projev definitivní a dokonalé přítomnosti Ducha, jenž je dárce

života nyní v jeho absolutní plnosti (srv. Řím 8,11; 1 Kor 15,45; 1 Pt 3,18), Ducha, který je také úzce spojován Boží mocí (srv. 1 Kor 6,14; 2 Kor 13,4; Ef 1,18–20) a s Boží slávou. Hodina Ježíšova utrpení a trapnosti kříže se na první pohled zcela pochopitelně jeví jako hodina nepřítomnosti této Boží slávy a moci, tedy jako hodina absence Ducha svatého, která je paralelou Otcova tajuplného mlčení a propastné opuštěnosti ukřižovaného Syna (srv. Mt 27,46; Mk 15,34).

Duch „... byl nejprve v samotném Pánově těle, když se stal od něho neoddělitelným pomazáním ... Dále veškerá Kristova aktivita se naplňovala za přispění Ducha, který byl při tom, když byl Kristus vystaven pokušení ze strany Dábla... když konal zázraky... Neopustil jej ani po vzkříšení mrtvých. Když Pán chce obnovit člověka a navrátit mu milost, jíž se mu dostalo díky Božímu dechu a kterou ztratil, dechne do tváře učedníků a řekne jim: „Přijměte Ducha svatého...”

Celý Kristův lidský život a veškeré jeho předvelikonoční dílo je představováno ve velmi úzké vazbě na působení Ducha svatého. Tentýž Duch pak je přítomen v oslaveném Kristu, který jej udílí svým učedníkům. Příznačné ovšem je, že se nesetkáváme ani s byt' jen sebemenší zmínkou toho, jak a jestli vůbec tento Duch působil také v hodině kříže. Jeden ze základních údajů trinitární teologie však tuto absenci Ducha Boží moci a slávy v události kříže zcela vylučuje. Vždyt' všechna Boží díla „navenek” jsou nevyhnutelně společná Trojici osob jednajících vždy skrze jedinou společnou Boží přirozenost a také podle věčného „scénáře” vzájemných vztahů, jež konstituují osobní bytí Otce, Syna a Ducha svatého. Jinak řečeno: řád jednání „navenek” odpovídá řádu bytí, a tak ekonomická Trojice skutečně zjevuje Trojici imanentní. Navíc, jestliže Ježíš z Nazareta započal své veřejné vystoupení v síle Ducha svatého (srv. Mt 3,16 par.) a v téže síle i kázal, uzdravoval a konal velká znamení (srv. Lk 4,18n; Sk 10,38), jen stěží nám logika věci dovolí připustit absenci téhož Ducha při vyvrcholení celého dramatu v okamžiku Ježíšova vyvýšení (srv. Jan 3,14) na dřevo kříže.

Postihnout tuto skrytou přítomnost a působení Ducha v hodině Ježíšova utrpení je mimořádně obtížné nejen proto, že sama událost je velmi komplexní, ale zejména proto, že skrytost představuje jednu ze základních charakteristik této Boží osoby. Vždyt' On je osobou, pro niž jako by chybělo v lidské řeči to pravé jméno. Jeho dynamické a mnohotvárné působení je možno nahlížet, ale nikdy plně odhalit, pojmově uchopit a zvládnout. Tento Duch bude vždy nekonečně přesahovat každé lidské slovo, „nevejde” se do žádného teologického nebo filosofického systému, a tak pro nás zůstává

a zůstane tajemstvím, jež je výzvou k věčnému hledání a jež tím samým garantuje nejen svobodu Boha, ale i jeho obrazu, tedy člověka (srv. 2 Kor 3,17). Tohoto Ducha, který boří všechny podoby nadutosti lidského sebezbožšťování, všechny ideologie, se nelze zmocnit, protože poznání daru jakožto daru je možné pouze v jeho přijímání a sdílení. Jinak řečeno: každý krok směrem k hlubšímu vhledu do Božích tajemství nevyhnutelně vyžaduje živoucí působení Ducha, který přece zkoumá hlubiny Boží a zjevuje je Kristovým učedníkům (srv. 1 Kor 2,10n).

Obecná neadekvátnost naší terminologie je navíc v Novém Zákoně provázena tím, že z historicko-kritického hlediska ne každá výpověď o Duchu Božím v sobě výslovně zahrnuje pojetí tohoto Ducha jako osoby, i když takové pochopení zároveň není explicitně vyloučeno. Především v synoptických evangeliích je možno v pozadí tušit spíše starozákonní pojetí „ducha“ jako tajuplné Boží moci a síly. S rozvinutější pneumatologií se setkáváme až v literárně pozdějších vrstvách Nového zákona, především v Janově evangeliu, podle něhož Ježíš ve své velké řeči na rozloučenou hovoří o Duchu jako o osobě. Znamky tohoto pokroku v pneumatologii jsou však již patrné u Pavla. Jestliže platí, že Ježíš z Nazareta je skutečným zjevitelem Trojice, pak také platí, že pneumatologie se vždy zpozd'uje za kristologii.

Právě Duch Svatý je oním pomazáním, jež Kristovo lidství uschopňuje a proměňuje způsobem, že může „unést“ svoji božskou identitu a nepřekonatelně ji vyjádřit (srv. Mk 1,1; 15,39) v totálním sebedarování na kříži. V daru Ducha je skutečně přítomen mezi svými učedníky sám Ukřižovaný a Vzkríšený, protože On je nejen Bohem, který se bezmezně daruje člověku (srv. Lk 1,35), ale také člověkem, který se s božskou štědrostí totálně daruje Bohu (srv. Lk 23,46).

To, že Ježíš z Nazareta v hodině kříže vrcholným způsobem projevuje, otevírá, daruje, komunikuje svou vlastní identitu (srv. Mk 15,39), si můžeme přiblížit na základě zkušenosti. Jen díky závažné životní zkušenosti. Jen díky závažné životní zkoušce totiž zjišť'ujeme, kdo je opravdu kdo, a navíc míra podstoupených obtíží odpovídá i hloubce bytí, do níž v tom druhém smíme jakoby nahlédnout či vstoupit. Stejně tak vrcholná zkouška, již je vystaven a již se vystavuje Ježíš z Nazareta na Golgotě, zjevuje nezměrnou hlubinu jeho osobního bytí v celé nahotě symbolizované nahotou jeho ukřižovaného těla. Tuto hlubinu Boží (srv. 1 Kor 2,10n) od okamžiku smrti Syna na kříži zkoumá Duch svatý ve stvoření jako hlubninu světa a jediné díky jeho přímému vlivu. Jsme schopni přijmout a vyznat, že Ukřižovaný je skutečně Pán (srv. 1 Kor 12,3). Jestliže však Ježíš na kříži nepřekonatelným způsobem

učedníkům zjevuje, daruje, otevírá, komunikuje hlubinu své osobní identity, pak je nevyhnutelně zjevitelem celé Trojice a všeho ostatního. V kříži tedy vrcholí celé zjevení. Z toho však nevyhnutelně vyplývá, že zároveň musí kulminovat inspirativní působení Ducha, pod jehož přímým vlivem bylo sepsáno celé Písmo. Jestliže tajemství vtěleného Slova představuje vrchol všeho zjevení, pak Golgota je nejvyšším a nejstrmějším štítem tohoto velehorského masivu.

Nový život, smíření a sjednocení v lásce, to všechno nyní zakoušíme díky Duchu a v Duchu, který působí v těle církve jako skrytě oživující srdce a tajuplně sjednocující duše. V tomto podivuhodném díle obnovy a zbožštění lidstva je Otec jakožto účinná příčina svrchovaným Odpouštějícím. Otcem poslaný vtělený Syn jako jediný prostředník mezi Bohem a lidmi nejenže svým lidským odpuštěním (srv. Lk 23,34) na kříži zjevuje Otce, ale zároveň je jakožto vzorová příčina procesu obnovy a zbožštění dovršeného vtěleným Synem na kříži nazýván Smířením (srv. Jan 20,22) člověka s Bohem. Duch svatý „existující“ věčně v Trojici jako Osoba-láska, Osoba-dar, se tváří v tvář našemu hříchu v dramatu Synova kříže projevuje jako Osoba-pokoj (srv. Jan 20,19,21.26), Osoba-smíření, Osoba-antihřích, Osoba-svátost-Duch svatý. Kříž Muže z Nazereta ve světle víry opravdu představuje vrcholný paradox celých lidských dějin, a proto můžeme působení Ducha, který je Osoba-láska, Osoba-dar, v dějinách spásy pak Osoba-smíření, chápat i tak, že právě On je tím tajuplným „společným jmenovatelem“, který všechny protikladné prvky spojuje v jednu událost. Duch jakožto Boží moc a Boží sláva se v hodině ponížení a smrti Syna na první pohled jeví nepřítomný, ve skutečnosti však maximální protiklady prozrazují jeho vrcholné sjednocující působení.

Duch Święty w Ewangeliach synoptycznych

STRESZCZENIE

Duch Święty został ukazany w Ewangeliach synoptycznych w zestawieniu z Chrystusem i Jego misją. Wszystko, co zostało dokonane przez Chrystusa zostało jednocześnie potwierdzone przez obecność i działalność Ducha Świętego w Nim. Podczas chrztu Jezusa (Łk 3,22) obecność Ducha Świętego manifestuje i potwierdza Boże synostwo Jezusa. Duch Święty zamieszkał w Jezusie już w momencie Jego poczęcia, co podkreślają Ewangelie

mówiące o Jego dzieciństwie (Mt 1,20; Łk 1,35). Wcielenie Chrystusa za sprawą Ducha Świętego i Jego narodzenie z Maryi Panny ilustrują trzy świadectwa biblijne: Mt 1,18–25; Łk 1,26–38; J 1,13–14. W ostatniej części została ukazana obecność Ducha Świętego w godzinie męki i śmierci Jezusa na krzyżu.